

Sabri Ülgener ve Türkiye’de Rasyonel Ekonominin Ortaya Çıkışı*Sabri Ülgener and The Emergence of Rational Economy in Turkey*Tolga KABAŞ¹**Öz**

Liberal ekonomi düşüncesi ve hayat tarzı Türk toplumuna Tanzimat Reformuyla girmiştir. Kurtuluş Savaşından sonra da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Türk toplumunda köklü bir kurumsal ve kültürel değişim yaşanmıştır. Yasal ve kurumsal mühtesebat Batılı ülkelerden alınmış, laik ve çağdaş bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu büyük köklü değişimi gerçekleştiren Cumhuriyetçi aydınlar bu sayede Anadolu’da seküler rasyonel iktisadi zihniyetin ortaya çıkacağını, böylece hızlı bir kalkınmanın ve sanayileşmenin gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamda Sabri Ülgener bir Osmanlı mirası olan toplumsal durağanlığın köklerini yani, liberalizme geçememe ve sanayileşememe olgusunu sağlıklı bir metotla ortaya koymuştur. Sabri Ülgener tıpkı Weber gibi Osmanlı toplumundan miras kalan irrasyonel iktisadi zihniyeti açıklayan önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmada Türk toplumunda rasyonel ekonominin ortaya çıkışı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, çalışmada Türk toplumunda kültür, ekonomi ve modernleşme arasındaki ilişki iktisat sosyolojisi perspektifiyle kısaca anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sabri Ülgener, İktisat Sosyolojisi, Kültür, Ekonomi, Ahlak.

ABSTRACT

Liberal thinking and lifestyle entered Turkish society with the Tanzimat Reform. After the War of Independence in the newly founded Republic of Turkey, society has experienced a radical change in the institutional and cultural context. The legal and institutional structure has been taken from Western countries and placed in Turkish society with a secular and modern framework. Republican intellectuals who realized this radical change thought that a rational economic mind would be emerged, thus rapid development and industrialization would be achieved in this way. In this context, Sabri Ülgener has revealed the roots of social stagnation, an Ottoman heritage. That is, being unable to adopt liberalism in order to be industrialized. Sabri Ülgener, like Weber, has carried out important studies explaining the irrational economic mentality inherited from Ottoman society. This study focuses on the emergence of the rational economy in Turkish society. In this context, the relationship between culture, economy and modernization in Turkish society is briefly explained.

Keywords: Sabri Ülgener, Economic Sociology, Culture, Economics, Ethics.

Tür: Araştırma makalesi

Gönderim tarihi: 29.07.2020

Kabul tarihi: 28.11.2020

¹Dr.Öğr.Üyesi,Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, tkabas@cu.edu.tr
(ORCID: 0000-0003-4084-8826)

1.Giriş

Modern ekonomi biliminin babası bir Aydınlanma düşünürü olan Adam Smith’dir. Adam Smith 1776 yılında yayınladığı “Ulusların Zenginliği” kitabı ile yeni bir sosyal bilimin ve ekonomik sistemin doğduğunu ilan ediyordu. 1776 yılında Smith İngiltere ve tüm Avrupa için oldukça gerçekçi ve iyimser bir ekonomik sistem vizyonu sunuyordu. Feodalizmden daha üstün olan yeni sistem serbest ticarete dayalı sistemdi. Modern ekonomi bilimi Aydınlanma düşüncesi ikliminde doğmuştu. Modern ekonomi biliminin de serbest piyasa ekonomisi gibi Protestan kültüründen doğduğu anlaşıyordu.

Ticarete dayalı sistemin, yani serbest piyasa ekonomisinin doğuşunun temelinde Protestan reform hareketi bulunmaktadır. Orta çağın sonlarında Kilise tarafından ticarete dayalı sistem ve kar elde etme ilkesi günah olarak kabul ediliyordu, sınırlandırılmalıydı. Protestanlara göre ise ticaret dürüst bir şekilde yapıldığında kazanılan para veya kar meşrudur. Adam Smith ise ticarete dayalı sistemin ahlaki olduğunu öne süren modern yaklaşımın tam başlangıcında yer almaktadır. Smith ticarete dayalı sistemin kozmopolitleştirici, medenileştirici ve topluma faydalı etkileri olduğunu savunuyordu. Ayrıca, Smith ekonomik ve siyasi özgürlüklerin zenginliğe yol açtığını ileri sürüyordu. Ticarete dayalı sistemin doğal bir özgürlük sistemi olduğunu ifade ediyordu.

Smith’in başlattığı devrim serbest piyasa sisteminin önünü açarken, geleneği temsil eden lonca sisteminin yıkılmasına yol açtı. Feodalizme ve aristokraziye asıl öldürücü darbe ise 1789 Fransız Devrimiyle geldi. Oldukça modern olan burjuvazi liberalizm ideolojisiyle aristokraziye karşı büyük bir zafer kazandı. Artık Krala ve aristokraziye gerek kalmamıştı. Burjuvazi olmadan ise serbest ticaret sisteminin yaşaması ve gelişmesi mümkün değildi. Avrupa’da burjuvalar Tanrı’dan bağımsız kendi siyasi, ekonomik ve sosyal düzenlerini oluşturmaktaydılar. Siyasi ve ekonomik liderlik için yeteri kadar güçlü, güvenilir, ayakları yere sağlam basan ilk Protestan burjuvazi sınıfı İngiltere’de sahneye çıkıyordu.

Modern ekonomi, sanayi devrimi, piyasa ekonomisi, liberalizm gibi yeni kavramlar Türk toplumuna 1839’da yapılan Tanzimat Reformuyla girmiştir. Sanayileşme ve piyasa ekonomisine geçiş çabaları Tanzimat Reformuyla başlatılmıştır. Liberal iktisat politikaları Osmanlı Devleti’ni yarı-sömürge durumuna düşürünce milli iktisat politikalarına geçiş yapılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşuyla da birlikte Türk toplumunda bir sanayi devrimi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin kurucu elitleri Türk Devleti’nin Batılı ülkelerin sömürgesi ve pazarı olmasını reddetmişlerdir. Uluslararası iş bölümüne karşı çıkmışlardır. Milli iktisat politikaları ile büyük bir alt yapı kurulmuş ve hızlı sanayileşme gerçekleştirilmiştir. Bir yandan da Anadolu’ya çağdaş yaşam biçimleri ve alışkanlıkları getirilmeye çalışılmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarına kadar uygulanan karma ekonomi modeliyle milletleşme, modernleşme ve sanayileşme büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu sayede kendini kurtarmaya ve merkez ülkesi olmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda Sabri Ülgener bir Osmanlı mirası olan toplumsal durağanlığın köklerini yani, liberalizme geçememe, rasyonelleşememe ve sanayileşememe olgusunu sağlıklı bir metodla ortaya koymuştur. Sabri Ülgener tıpkı Weber gibi Osmanlı toplumundan miras kalan irrasyonel iktisadi zihniyeti açıklayan önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmada Ülgener’in görüşleri ışığında karma ekonomi modeli ve 24 Ocak 1980 kararları anlatılmaktadır. Bu bağlamda da Türk toplumunda rasyonel ekonominin ortaya çıkışı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada Türk toplumundaki kültür, ekonomi ve modernleşme arasındaki ilişki iktisat sosyolojisi perspektifiyle anlatılmaktadır.

2. Kültür, Ekonomi ve Modernleşme Arasındaki İlişki

18. yüzyıldan itibaren Batı medeniyeti sanayi devrimi ile büyük bir kültürel ve zihinsel dönüşüm gerçekleştirerek araçsal rasyonel davranışa geçiş yaptı. Böylece, kendini Doğulu-Asyalı toplumlardan daha üstün bir konuma taşımıştır. Bu süreçte liberalizm Batılı toplumların temel modernleşme ideolojisi oldu. Batılı ülkelerde araçsal rasyonalizm toplumun her alanında hızlı bir şekilde yayıldı. Rasyonalizmin toplumun her alanında yayılmasıyla din önemini kaybetmiş, dinin yerini ekonomi almıştır. Sanayi devriminden itibaren Batılı ülkelerin ihtirasları ve hırsları ekonomiye odaklanmıştır.

Batılı ülkeler 18. ve 19. yüzyıllarda uyguladıkları emperyalist ve korumacı politikalarla zengin olmuşlardır. Sanayileşmeyi başaran bu ülkeler günümüzde I. Dünya ülkeleri, yani merkez ülkeleri olarak bilinmektedir. 20. yüzyıl içerisinde merkez ülkeler gurubu Amerika’nın liderliğinde serbest ticarete dayalı küresel bir ticaret sistemi kurmuşlardır. III. Dünya ülkelerinin büyük bir kısmı adil olmayan bu küresel sistem içerisinde I. Dünya ülkeleri arasına katılamamaktadır.

Yani, Batılı ülkeler kendilerinin tımandıkları merdiveni itmişler ve III. Dünya ülkelerinin zengin olamayacakları adaletsiz bir küresel sistem kurmuşlardır. Ayrıca, I. Dünya ülkeleri serbest ticaretle kalkındıklarını iddia etmektedirler. III. Dünya ülkeleri, yani periferide kalan ülkeler sermaye ve teknoloji bakımından I. Dünya ülkelerine bağımlı haldedirler. I. Dünya ülkeleri periferide kalan ülkelere Batılı modernleşme vizyonunu takip etmelerini önermektedirler. Batılı ülkelerin modernleşme vizyonu Protestan olan İngiltere ve Amerika’nın kalkınma tecrübesine dayanmaktadır.

İktisat sosyolojisi yaklaşımına göre kültürün iktisadi davranış üzerindeki etkilerinin araştırılması gerekir. Bu yaklaşıma göre kültür birincil veya temel değişken iken, ekonomi ikinci sırada kalmaktadır. Weberyen olan araştırmacılar Doğu Asya Kalkınma mucizesini Asya kültürü ve temel değer sistemi ile açıklarlar. Çünkü, iktisat sosyolojisi yaklaşımına göre ekonomiler kültürün içinde gömülüdür, kültür ve değerler ekonomilerin performansını etkiler. Asya kültürü ve değer sisteminden ortaya çıkan rasyonel sosyal ahlak sosyal ve ekonomik gelişmelerin dinamosu olmuştur. Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi ülkeler periferi ülkesiyken Asya kültürü ve değer sistemiyle I. Dünya ülkeleri arasına katılmışlar, merkez ülkesi olabilmişlerdir (Jones, 2006: 15).

Kültürel değişim konusunda yapılan araştırmalar verimli, girişimci ve rekabetçi olmayan kültürlerin sanayileşemediğini ve gelişemediğini göstermektedir. Girişimci, yenilikçi ve rekabetçi olmayan kültürel normlar daha düşük verimliliğe yol açarak, üretim maliyetlerini yükseltmektedir. Küresel sistemde sanayileşmeyi başaramayan toplumların gerilediği ve durgunluk içerisinde yaşadıkları görülmektedir. Bu tür toplumlar Weberyen çalışma ahlakına uymadıkları için gönüllü olarak daha düşük yaşam standardını kabullenmiş olurlar(Jones,2006:82-83).

Kültür ve kurumlar kısmen örtüşür. Kültür enformel olarak büyüklerden veya atalardan öğrenilmiş ve gelecek nesillere aktarılan kuralları, inançları, adetleri ve maddi unsurları içerir. Kültür ve değerler ekonomilerin performansını etkileyen önemli bir unsurdur. Kurumlar ise bilinçli olarak oluşturulmuş yapılardır. Kurumlar firmaları, ticaret birliklerini, bankaları, kodifiye olmuş yasal sistemleri veya organizasyonları içerir. Kültür maddi kültür ve manevi kültür olarak sınıflandırılırken, kurumların kurallardan oluştuğu görülür.

Dil, din, gelenekler, değerler, kurumlar, inançlar kültürü oluşturan temel unsurlardır. Kültür enformal yapısından dolayı ve toplum tarafından benimsenmesi yüzünden değişmesi oldukça zordur. Kurumların ve değerlerin kaynağını kültür oluşturmaktadır. Kurumların siyasi müzakare sonucunda değiştirilebilme imkanı bulunmaktadır. Bir toplumda kurumlar kültür ile uyumlu olduğunda toplumda değişme için gerilim daha az olmaktadır. Bu durumda kurumların kültürel unsurları ve inançları desteklediği görülmektedir.

Kurumların değiştirilmesi siyasi otoriteler tarafından müzakare edilebilirken, kültürel değişimin gerçekleşmesi daha zordur ve uzun zaman alan bir süreçtir. Hızlı değişme, yeni kültürü tevarüs etme ve yeni kültüre uyum sağlama kabiliyeti olan toplumların sanayileşmesi de daha hızlı olmaktadır. Bu bakımdan Türkiye, Çin, Güney Kore, Japonya ve Almanya gibi ülkeler büyük bir başarı sağlamışlardır. Bu ülkeler kurumsal ve kültürel olarak değişerek modern ekonomilere dönüşmüşlerdir (Jones, 2006:109-110).

Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı Devleti kurumları ve temel değer sistemiyle birlikte tarihten silinmişti. 20. yüzyılda dünyada en etkin unsur din değil ekonomiydi. Batılı toplumların ihtirasları ve hırsları ekonomiye odaklanıyordu. Batılı medeni toplumlar fabrika açıyor, borsalar ve ticaret odaları kuruyor, müzeler açıyor, sanatkarlar yetiştiriyordu. Bu bağlamda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin elitleri de medeniyetin yolunun sanayileşmekten geçtiğini görmüştü (Ülken,1981:10-11).

Kurtuluş savaşını kazanmamızın hemen ardından 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi düzenlendi. İzmir İktisat Kongresinde ekonomik bağımsızlık ve hızlı sanayileşmek hedefleri belirlendi. Yeni kurulan Türk Devletinin bağımsızlığının temelinde ekonomi yatmakta olduğu fark edilmişti. Medeniyet ve sanayileşmek eş anlamlıydı. Batılı ülkeler sanayileştikleri için güçlü bir medeniyet kurabilmişlerdi. Yeni kurulan Cumhuriyet de sanayileşerek yeni bir medeniyet sentezi gerçekleştirecekti ve kendini kurtaracaktı. Bu

bağlamda uluslararası iş bölümüne karşı çıktılar. Türkiye’nin Batılı ülkelerin pazarı olmasını ve çevre ülke olarak kalmasını istemiyorlardı. Yani, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Batılı ülkeler gibi sanayi malları üreten, sanayi malları ihraç eden güçlü bir iktisadi devlet olacaktı (Ülken,1981:10-11).

Cumhuriyeti kuran elitler iktisadi kalkınmanın temel ve öncelikli koşulunun zihniyet değişikliği olduğunu da fark etmişlerdi. Çünkü, iktisadi kalkınma her şeyden önce bir inanç işidir. Bu nedenle halkta kalkınma bilincinin yaratılması, hareketin itici gücünü, yani manevi dinamosunu oluşturacaktır. Halkta bu yolda bir zihniyet değişikliği uyanmamışsa, bütün çabaların sonuçları kısır kalmaya mahkumdur. Bu bağlamda eğitimde, hukukta, aile hayatında, ekonomide büyük devrimler yaptılar. Bu devrimlerle Anadolu-Türk insanına çağdaş, rasyonel ve seküler yaşamı benimsetmeye çalıştılar (Ülken,1981:48).

Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da hızlı sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek rasyonel, güvenilir ve ayakları yere sağlam basan yerli girişimci sınıflar bulunmamaktaydı. 1929 Büyük Ekonomik Buhranının da etkisiyle Cumhuriyeti kuran siyasetçiler ve bürokratlar “Devletçilik” adını verdikleri milli iktisat politikalarını izlemeye karar verdiler. Devletçi politikalarla ekonomik bağımsızlık ve hızlı sanayileşme hedeflerine kolayca ulaşılacağı düşünüldü.

1931 yılında resmi ideolojinin bir parçası olan, devletçilik olarak bilinen kamu politikası modeline “karma ekonomi modeli” de denilmektedir. Bu bağlamda yapılan kalkınma planlarıyla hızlı sanayileşmeye ve kalkınmaya çalışıldı. Kalkınma planları kamu kesimi için emrediciyken, özel kesim için yol göstericiydi. Ancak, kalkınma planlarındaki % 7’lik büyüme hedeflerine ulaşılmadı. Ara malı ve yatırım malları üretiminde de başarı sağlanamadı. Kalkınma planlarının ekonominin izlediği yolu değiştiremediği, hedeflendiği kadar sanayileşmeye yol açamadığı görüldü.

1980 yılına kadar devletin ekonomiye hakim olduğu planlı ekonomi modeli veya karma ekonomi modeli uygulandı. Devletçi politikalar bir yandan da Cumhuriyetin modernleşme vizyonunun ve milli bir devlet inşasının aracı olarak kabul ediliyordu. 1980 yılına kadar devleti yöneten Cumhuriyetçi elitler Anadolu’nun geri kalmış kentlerine tekstil, şeker, cam, kağıt, kimya, çimento, değerli maden işletmeleri gibi sanayi projelerini dağıttılar. Devletin mülkiyetinde olan bu sanayi işletmeleri büyük ölçekli olduğu gibi ileri teknolojiye sahipti. Karma ekonomi modeliyle büyük bir alt-yapı oluşturuldu ve sanayileşme süreci harekete geçirildi.

Kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT’ler) özel sektöre ucuz girdi sağlayarak gelişmelerine katkıda bulundular. Bu iş bölümü bağlamında daha çok dayanıklı tüketim malları üreten özel sektör devletin katkılarıyla ve korumasıyla büyüyerek gelişti. Özel sektör daha çok montaja dayalı ve küçük ölçekli sanayi tesislerine sahipti. Üretim maliyetleri çok yüksek olduğu için dünya piyasalarına ihracat yapamıyorlardı. Ürettiklerinin büyük bir kısmını çok yüksek fiyatlarla rekabetin olmadığı iç pazara satıyorlardı. Devletin korumasına bağımlı hale gelen özel girişimciler kaliteli mallar üretilip dünya piyasalarına düşük fiyatlardan satmayı başaramıyorlardı. Türkiye için büyük öneme sahip olan

döviz kazandıramadılar. Dış açıklar büyüyerek periyodik ve ağır döviz krizleri oluşturuyordu. Krizleri de IMF ile yapılan anlaşmalar takip ediyordu. Bu ağır yapısal sorunlar 24 Ocak 1980 kararlarına kadar devam etti.

Ekonomideki bütün ağır yapısal sorunlara rağmen devletin katkılarıyla sanayileşme büyük ölçüde gerçekleştirildi. Türkiye artık daha önce ithal ettiği birçok sanayi mallarını üretir duruma geldi. Ayrıca, eğitimde devrim niteliğinde reformlar yapıldı. Sanayi üretimi için gerekli olan nitelikli ara eleman, teknik personel, mühendisler, bilim insanları yetiştirilmeye çalışıldı. Bu bağlamda Anadolu’da çağdaş yaşam biçimleri büyük ölçüde benimsendi. 24 Ocak 1980 kararlarına kadar uygulanan karma ekonomi modeliyle Türkiye’nin milletleşmesi, modernleşmesi ve sanayileşmesi büyük ölçüde gerçekleştirildi.

3. Sabri Ülgener ve Anadolu-Türk İş Adamının Rasyonelleşmesi

Adam Smith ticari hayatın ahlaki olduğunu ileri süren modern yaklaşımın tam başlangıcında yer almaktadır. Bu bağlamda 1776 yılı bir devrim yılıdır. Smith 1776 yılında yayınladığı “Ulusların Zenginliği” adlı eseriyle sanayi devriminin başladığını ve serbest piyasa ekonomisinin doğduğunu ilan etmiştir. Smith eserinde serbest ticaretin erdemlerini ve kar elde etme ilkesinin faydalı güçlerini anlatıyordu. Ticaret dürüst bir şekilde yapıldığında kar elde etme ilkesi meşru bir ilkedir. Smith geleneğe karşı mücadele etmiş ve serbest piyasa ekonomisinin kabul edilmesini sağlamış örnek bir Aydınlanma düşünürüdür.

Smith geleneği temsil eden ahlak bilimleri fakültesini modern ticaret-finans fakültesine çeviren kutsal bir kişi olarak kabul edilir. Piyasa ekonomisi sıradan insanların bile durumunu iyileştirebileceği doğal bir özgürlük sistemidir. Smith sosyal ve iktisadi kurumların Tanrı’nın bir eseri olduğunu düşünmüştür. Tanrı insanlara “doğal özgürlük sistemi” sunmuştur. Smith’e göre Tanrı tarafından sunulan doğal özgürlük sistemi serbest ticarete dayalı sistemdir, yani serbest piyasa ekonomisidir. Bu yeni ekonomik sistemin büyüme motoru ise kişisel çikardır. Smith kişisel çikarı bir günah olmaktan çikarmış, erdemli bir davranışa çevirmiştir(Küçükcalay,2019:162-163).

Smith ekonomi biliminin Newtonuydu. Bir yandan da Smith’in ilahiyatçı veya teolog rolü bulunuyordu. Yani ekonomi biliminin Martin Luther’i veya Thomas Aquinası gibiydi. Smith’e göre Dünyada Tanrı tarafından yaratılmış, Tanrı’nın tasarımı olan, harmoni içerisinde bulunan bir doğal düzen veya doğal sistem bulunmaktaydı. Tanrı büyük bir saat yapımcısıydı ve artık dünyaya müdahale etmiyordu. Serbest ticarete dayalı sosyal sistem bir makine gibi mükemmel bir şekilde çalışıyordu. Smith ılımlı bir dinin ticaretin gelişmesini sağladığını kabul ediyordu. Smith ideal bir ticarete dayalı toplum için gerekli olan ahlak ilkelerini de açıklıyordu. Smith’in açıkladığı ahlak ilkeleri Protestanlara aitti.

Bu bağlamda Sabri Ülgener Anadolu-Türk toplumunda bir Osmanlı mirası olan toplumsal durağanlığın köklerini yani, liberalizme geçememe, rasyonelleşememe ve

sanayileşememe olgusunu sağlıklı bir metodla ortaya koymuştur. Sabri Ülgener, Max Weber gibi Osmanlı toplumunun iktisadi zihniyetini açıklamak için önemli çalışmalar yapmıştır. Ülgener’e göre yeni kurulan Cumhuriyetin ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınma gibi hedeflerine ulaşılması için Osmanlı’dan miras kalan iktisadi zihniyetin araştırılması gerekmektedir. Max Weber’in metodolojisini izleyerek, Osmanlı iktisat tarihinden hareketle ekonomi ile İslam dini arasında sağlıklı köprüler kurmaya çalışmıştır (Sayar,1998:19-21).

Ülgener Avrupa’da başlayan dini yenileşme hareketlerinin ardından ortaya çıkan Protestan inanç sistemiyle kapitalizm arasındaki yakın ilişkiyi Max Weber gibi sağlıklı bir şekilde ortaya koymuştur. Orta çağda Hristiyan ilahiyatına göre günah kabul edilen kazanç veya çıkar gibi kavramlar dinde yenileşme hareketleriyle herkesin saygı duyduğu birer erdem haline gelmiştir. Ülgener’e göre kapitalizme ait olan ve dinamik bir iktisadi zihniyeti temsil eden “vakit nakittir” deyiimi Protestan inanç sisteminin ortaya koyduğu bir zihniyettir(Ülgener,2006a:48).

Yüzyıllar boyunca orta çağ statik zihniyeti ile kapitalist dinamik zihniyetin yan yana bir arada yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda büyük fikir adamı ve şair Namık Kemal iki ayrı zihniyet dünyasını anlatmak için “Günün saati orada yelkovan, burada akrep hızı ile döner” ifadesini kullanmıştır. Yani, Avrupa’da iktisadi faaliyetin çok canlı ve dinamik olduğunu, hızlı geliştiğini, ancak Anadolu coğrafyasında ise iktisadi faaliyetin geleneklere bağlı ve yavaş geliştiğini belirtmektedir (Ülgener,2006b: 257).

Önemli bir Tanzimat aydını olan Ahmet Mithat Efendi de eserlerinde Batılı rasyonel zihniyeti ve iş adamı ruhunu Müslüman-Türk insanlarına aşılama çalışmıştır. Kendisi Türklerin kalbindeki uyanışı biraz daha canlandırmak istemiştir. Bu amaçla eserlerinde ticaretin faydalarını uzun uzun anlatmıştır. Ahmet Mithat Efendi girişimci olmanın ve ticaretle uğraşmanın Babıali’de devlet memuru olmaktan daha az şerefli bir iş olmadığını anlaşıldığı gün Osmanlı Devleti’nin düzlüğe çıkacağını söylemiştir (Ülgener,2006b:259)

19. yüzyılın içerisinde Osmanlı’nın sanayileşmeye başlayabilmesi için ihtiyaç duyulan rasyonel ve dinamik bir iktisadi zihniyete sahip “Müslüman-Türk Girişimci Sınıflar” Osmanlı ekonomisinde bulunmamaktaydı. Osmanlı’dan miras kalan geleneksel iktisadi zihniyetten dolayı Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sanayileşmenin piyasa ekonomisiyle özel girişim öncülüğünde gerçekleştirilemediği görüldü. Çünkü, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında iktisadi olarak rasyonel hareket eden, iktisadi olarak rasyonel hesaplama yapabilen üreticiler ve tüketiciler bulunmamaktaydı.

Bu bağlamda Ülgener iktisadi zihniyeti açıklayan kullanışlı bir çerçeve geliştirmiştir. Bu çerçevede geleneksel veya irrasyonel iktisadi zihniyete sahip toplumların feodal orta çağ toplumları olduğunu, rasyonel iktisadi zihniyete sahip toplumların ise modern kapitalist toplumlar olduğunu belirtmektedir. Ülgener’e göre iktisadi zihniyet canlılık ve hareketlilik bakımından da sınıflandırılabilir. Statik yani durgun iktisadi zihniyete karşılık dinamik yani, atılgan iktisadi zihniyet gibi. Bu tezat iktisadi zihniyetlere örnek olarak orta çağın geleneksel köylü/esnaf karakteri ile modern kapitalist girişimci

karakteri verilebilir. Köylü/esnaf karakteri geleneği ve irrasyonelliği temsil etmektedir(Ülgener,2006a:32).

Modern sanayi kapitalizminin girişimcisi dinamik zihniyetiyle, rasyonel olarak hareket etmekte ve kendi çıkarı peşinde koşmaktadır. Durgun ve irrasyonel geleneksel iktisadi zihniyete örnek olarak köylü ve esnaf hayatından birçok örnekler vermek mümkündür. Örneğin, toprağın babadan öğrenildiği gibi sürülmesi, sabanın ve hayvanların dededen öğrenildiği biçimde kullanılması, ayakkabının ustadan öğrenildiği biçimde dikilmesi gibi. Orta çağın köylü/esnaf karakteri statik ve durağan zihniyetiyle, geleneklerine bağlı ve irrasyonel olarak hareket etmektedir (Ülgener, 2006a: 34-36).

Devletçiliğin hantal yapısı yüzünden Ülgener 1930’lardan beri uygulamaya konulan devletçi politikalara karşı mesafeli durmaktaydı. Sabri Ülgener’e göre uzun yıllar boyunca Türkiye’de uygulanan devletçi politikalar Anadolu-Türk insanımızın irrasyonel zihniyetini değiştirmede, rasyonelleşmesinde başarılı bir dönüşüm gerçekleştirememiştir. 1930’lardan beri uygulanan devletçi politikalar özel sermayenin gelişmesinde, iş adamlarının kazanma ve zenginleşme faaliyetlerinin normal yollardan gerçekleşmesinde çok başarılı olamamıştır (Sayar,2006: 55).

Türkiye’de hızlı kentleşme dağınık ve savruk kazanç gayretlerinin de normal yollara doğru gelişmesini sağlıyordu. Ancak, kentleşme ile Türkiye’de piyasa ekonomisi gelişirken, iş adamlarının rasyonel iktisadi zihniyetinin aynı hızla ve ölçüde gelişmediği görülmüyordu. Ülgener’e göre Türkiye devletçilik ideolojisiyle çok hızlı gelişemiyordu. Ona göre tepeden inme devrimlerle rasyonel zihniyetin ve iktisadi olarak rasyonel hesaplama yapabilen iş adamlarının ortaya çıkması mümkün değildi. Anadolu’da rasyonel iktisadi zihniyet özgür bir ortamda piyasa ekonomisi aracılığıyla daha kolay gelişebilirdi (Sayar,2006:161; Ülgener,2006b: 309).

Türkiye’de sosyolojinin duayenlerinden olan Doğan Ergun da Anadolu-Türk insanının iktisadi zihniyeti konusunda Sabri Ülgener gibi düşünmektedir. Ergun, Anadolu-Türk kültür yapısında maddesel değerlerin çok benimsenmediğini, bireye değil toplumsallığa daha çok önem verildiğini belirtmektedir. Ergun’a göre yardımlaşmanın veya toplumsallığın baskın olduğu Anadolu’nun kültürel yapısı içerisinde piyasaların gelişmesi, özel girişimciliğin ekonominin motoru olması oldukça zordur. Ergun’a göre kültürümüze, tarihimize ve coğrafyamıza uygun yerel bir liberalizm görüşünün geliştirilmesi gereklidir(Ergun, 2004:123).

Türkiye’de Batılılaşma ve kültürel değişmeler konusunda araştırmalar yapmış, 1950’li yıllarda Demokrat Partiye Batılılaşma konusunda yol göstermiş önemli sosyologlarından birisi de Mümtaz Turhan’dır. Mümtaz Turhan’a göre Türkiye manevi değerleri ile Batılı bilim-teknoloji kombinasyonunu ortaya koyamadığı için hızlı gelişmemektedir. Mümtaz Turhan’a göre Batılı bilimin İslam medeniyetiyle uyuşmayan bir yanı bulunmaktadır. İslam dini akılla çelişen bir din değildir, bilime ve ilerlemeye açık bir dindir.

Bu yüzden, Turhan’a göre bilimsel faaliyetin Anadolu-Türk toplum yapısına nasıl yerleştirileceğinin yolları bulunmalıdır. Turhan’ın Batılılaşmayı savunmasının en önemli nedeni Türkiye’nin değişen dünya şartlarına ayak uydurmasını sağlayacak bir dinamizme kavuşmasını istemesiydi. Turhan’a göre Batı’dan yalnızca bilim zihniyetinin ve yönteminin alınması, Türk toplum yapısı içine yerleştirilmesi kendi kimliğimizi koruyarak kalkınmamızı sağlayacaktır. Bu bağlamda ülkemizin en geri kalmış bölgelerinde bile yeni üniversiteler ve teknoparklar açılmaktadır. Böylece, Türk toplum yapısı içinde bilim-teknoloji altyapısının kurulmasına çalışılmaktadır (Özakpınar,1999: 149).

Türkiye’de Batılılaşma konusunda araştırmalar yapmış, siyasetle yakından ilgilenen sosyologlar arasında Selahaddin Demirkan da bulunmaktadır. Demirkan’a göre Türk toplumunun psikolojik özellikleri, toplumsal yapısı, tarihi ve milli gelenekleri sanayi devrimini gerçekleştiren anglo-sakson karakterinden daha başarılı ve güçlü bir karakter yaratabilecek özelliklere sahiptir. Anadolu-Türk insanı da bir iktisadi mucize yaratabilecek potansiyele sahiptir.

Demirkan’a göre Türk Devletlerinin bireyci olmayan, daha çok toplumsal olan yapısı büyük devletler kurmasına engel olmamıştır. Bireyci olmayan bu toplumsal yapı tarih boyunca kendine özgü bir kültür ve medeniyet yaratmıştır. Türk devletinin yeniden güçlü olabilmesi için ihtiyacı olan orta-sınıfları veya milli girişimci sınıfları oluşturması gerekmektedir(Kaçmazoğlu,2013:118).

Türk siyasal hayatında 1950’den sonra çok partili hayata geçiş yapıldı. Demokrat Parti ile başlayan siyasi ve ekonomik liberalleşme sürecinde ulaşım, tarım, sanayide piyasa ekonomisinin ve özel girişimciliğin gelişmesine yol açan büyük devrimler yaşandı. 1980’den sonra Anavatan Partisiyle de Türk toplumunda ikinci büyük dönüşüm başladı. Bu büyük dönüşümler sayesinde toplumun en üst tabakasında sınırlı kalan değişiklikler, toplumun alt tabakalarına doğru yayılmaya başladı. Genişleyen ekonomik özgürlükler ticaretin ve üretimin artmasına yol açtı. Çok partili hayata geçişle başlayan değişim süreci içerisinde Sabri Ülgener’in üzerinde durduğu Anadolu-Türk toplumunun irrasyonel zihniyet ve geleneksel alışkanlıklarının değiştiği görülmektedir.

24 Ocak 1980 Türkiye ekonomisinde büyük bir değişimin olduğu bir tarihtir. Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarıyla aniden, bir gün içerisinde, karma ekonomi modelini bitirmiş, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. 24 Ocak kararları piyasa ekonomisine geçiş kararları veya ihracata dayalı sanayileşme olarak da bilinmektedir. 24 Ocak kararlarıyla yurtiçi ve yurtdışı ticaret serbestleşmiştir. Yeni ekonomik özgürlükler Turgut Özal tarafından iş adamlarına tanıtılmış ve sunulmuştur. Özal uzun yıllar boyunca kapalı kalmış ve içe dönük ekonominin liberalleşmesi için büyük çabalar harcamıştır. Böylece, Türkiye milli ekonomi modelini Smith’in görüşleri bağlamında revize etmiştir.

24 Ocak 1980 kararlarının ürettiği şok terapi Anadolu’da iktisadi rasyonelliğin gelişmesini hızlandırdı. Şokla karşılaşan iş adamları kısa bir sürede rasyonel olarak işleyen piyasa ekonomisine uyum sağlamak zorunda kaldılar. Piyasa ekonomisine geçiş kararlarıyla Anadolu-Türk iş adamının homo-economicusa doğru olumlu bir evrim

geçirdiği de görülmektedir. Daha özgür bir ortamda açık ekonomi anlayışına hızla uyum sağlayan Anadolu-Türk iş adamları yurt dışı piyasalara dünya fiyatlarından ve kaliteli mallar satmaya başladılar. Anadolu-Türk iş adamlarının sahip oldukları şirketlerin kısa zamanda nitelikli sanayi malları ürettikleri, marka yarattıkları ve ihraç ettikleri görüldü.

KOBİ olarak bilinen aile şirketleri kısa zamanda dış açıkları kapatacak şekilde döviz kazandırmayı da başardılar. Satışları ve karları artan Anadolu-Türk iş adamları yeni yatırımlarla şirketlerini büyüttüler. Bu şirketlerden çok başarılı olanlar sermaye piyasalarına da açıldılar. Dışa açık piyasa ekonomisinde iş adamlarının rasyonel olarak hareket ettikleri, iktisadi olarak rasyonel hesaplama yapabildikleri, ekonomik olarak oldukça başarılı oldukları gözlenmektedir. KOBİ’lerin hızla gelişmesi ve yeni açık ekonomi anlayışına uyum sağlamaları Anadolu kentlerinin görünümünü de değiştirmiştir.

Müslüman iş adamlarının geliştirdiği rasyonel sosyal ahlak ülkemizde sosyal ve ekonomik gelişmelerin dinamosu olmaktadır. Yeni orta sınıfların yükselişiyle Anadolu kentlerinde yaşam kalitesi yükselmiş, bu kentler modern kentlere dönüşmüşlerdir. Gaziantep, Eskişehir, Konya, Denizli, Kayseri, Bursa gibi kentlerin görünümü Güney Avrupa kentlerinin görünümüne yaklaşmıştır. Rasyonel piyasa toplumuna geçiş sürecinin tam anlamıyla tamamlanmadığı görülse de, yeni orta sınıfların dışa açık serbest piyasa ekonomisine çıkmış olmaları oldukça olumlu bir gelişmedir.

Böylece Anadolu’da oldukça rasyonel, dış piyasalara açık bir ekonominin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Dış piyasalara açık ve oldukça rasyonel olan bu ekonominin İslam kültürü içinde gömülü olduğu da görülmektedir. Piyasa ekonomisi, İslam kültürü ve rasyonalizmin birleşmesinden başarılı ve insani bir model ortaya çıkmaktadır. Türkiye serbest piyasa ekonomisi veya dışa açık sanayileşme modeli ile orta gelirli ülkelerin üst gurubuna girebilmiştir. Bu model Neoliberal modele alternatif bir 3. Yol sunmaktadır. Türkiye’nin başarılı bir kalkınma modeli olarak gösterilebilmesinin en önemli nedeni Türkiye’de başarılı bir piyasa ekonomisine dayalı demokratik yönetiminin olmasıdır.

4. Sonuç

Sabri Ülgener tüm boyutlarıyla insan gerçeğini kullanmayan modellerle sağlıklı ve kalıcı bir kalkınmanın mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Milli ve manevi değer sistemimizi esas alan, ancak bu değerlerimizi günün ve çağın ihtiyaçlarına göre yorumlayan çözümlerin tek çıkış yolu olduğunu savunmuştur. Ülgener’e göre insanımızı soyutlaştıran değil, milli-manevi değer sistemi içinde somutlaştıran modeller daha gerçekçi ve sağlıklı olacaktır.

Bu bağlamda Ülgener daha çok milli ve yerli çözümlerden yana olmuştur. Kendi insanımızdan, yerli kültürümüz ve değerlerimizden hareket eden, geniş kesimler tarafından desteklenen çözümlerin daha kalıcı olduğunu savunmuştur. Ayrıca, ona göre kalkınma sürecinde ekonomi ve insan (toplum) bütünleşmelidir. Bu bütünleşme ancak ülkemiz insanına ve toplumuna uygun bir model içinde sağlanabilir. Sabri Ülgener’e

göre her ülke kendi çıkış yolunu, kendi şartları içinde kendisinin bulması en doğru yoldur.

Ülgener’e göre Türk toplumunun ekonomik ve bilimsel uykusunun en önemli sebeplerinden biri muhafazakar irrasyonel zihniyet ve durağan ahlakıdır. İslama dayalı sosyal ahlak dünyadaki bilimsel-teknolojik gelişmelere ve modern piyasa ekonomisine karşın durgun veya durağan halde kalmıştır. Osmanlı toplumunda gelişmekte olan ekonomik canlılık çeşitli engellerle geciktirilmiştir. Suni olarak engellenmiş gelişme Cumhuriyetle birlikte yeniden doğal seyrine kavuşmuştur. Geçmişten kalmış suni engellerin ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye geçmişte gerçekleştiremediği ekonomik gelişmeyi hızla gerçekleştirmektedir.

Geçmişten kalmış ve eski değerlere dayalı sosyal ahlak Batılı değerler karşısında üstünlüğünü kaybetmektedir. İslam ahlak sistemi dinsel ehliyetini kaybetmeden modern ahlaki ihtiyaçlara ve rasyonel ekonomik kaygılara karşı daha hassas hale getirilebilir. İslam ahlakı konusunda çalışmalar yapan araştırmacılar gerektiğinde seküler bilgilerden, diğer dini geleneklerin tecrübelerinden faydalanılabileceğini ileri sürmektedirler. Böylece geleneksel düşüncedeki durağanlık azalırken, yeni bir rasyonel sosyal ahlakın geliştirilmesi imkanı doğacaktır.

Çok partili hayata geçişten sonra Anadolu’da yaşayan iş adamlarının İslam dinine dayalı bir rasyonel sosyal ahlak geliştirdikleri görülmektedir. Bu rasyonel sosyal ahlak ülkemizde toplumsal ve iktisadi gelişmelerin manevi dinamosu olmuştur. Protestanlığa benzer rasyonel sosyal ahlakları yüzünden Müslüman iş adamları İslami Kalvinistler olarak da tanımlanmaktadırlar. İslami Kalvinizmin geliştiği iller arasında Kayseri, Bursa, Denizli, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Kahramanmaraş, Gaziantep gibi Anadolu kentleri bulunmaktadır. Ticaretin İslam kültürü içinde gömülü olduğu Anadolu kentlerinin, refah düzeyi bakımından Avrupa’daki kentlerin görünümüne sahip olduğu görülmektedir.

Kıta Avrupası ülkeleri uyguladıkları üçüncü yol modeli ile vatandaşlarını anarşik/kaotik olarak işleyen piyasaların olumsuz etkilerinden korumaya çalışmaktadırlar. Üçüncü yol kapitalizmin bulunmadığı bir piyasa ekonomisini ifade etmektedir. Benzer şekilde İslam kültürü piyasa ekonomisiyle örtüşürken kapitalizmle örtüşmemektedir. Cumhuriyetin önemli bir sosyal kuramcısı olan Ziya Gökalp’e göre üçüncü yolun kökleri İslam kültürüne dayanmaktadır. Dolayısıyla, Amerika kökenli Neoliberal politikaların yerine “üçüncü yol” modeli Türk toplumu için daha uygun bir modeldir.

Kaynakça

- Ergun, Doğan (2004), Türk Bireyi Kuramına Giriş, İmge Kitabevi, 2. Baskı
Jones, Eric L. (2006), Cultures Merging, Princeton University Press

- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2013), Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar, Doğu Kitapevi, 5. Baskı.
- Küçükkalay Mesud, Abdullah (2019), Adam Smith: Ahlak Felsefesinden Politik Ekonomiye Bir Filozof, Ketebe Yayınları
- Özakpınar, Yılmaz (1999), Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ülken, Yüksel (1981), Atatürk ve İktisat, T. İş Bankası Kültür Yayınları
- Ülgener, Sabri (2006a), “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri”, edi. Makaleler [Derleyen: Ahmet Güner Sayar], Derin Yayın evi.
- Ülgener, Sabri (2006b), “İktisadi Yenilenmemizin Zihniyet Muhasebesi”, edi. Makaleler [Derleyen: Ahmet Güner Sayar], Derin Yayın evi.
- Sayar, Ahmet Güner (1998), Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener, Eren Yayıncılık
- Sayar, Ahmet Güner (2006), Ülgener Yazıları, Derin Yayınevi.